

Шарлотта
Бронте

•

ДЖЕН ЕЙР

vintage

Харків
«ФОЛІО»

РОЗДІЛ І

Того дня ми не змогли піти на прогулянку. Щоправда, вранці ми поблукали з годинку алеями, обсадженими кущами, з яких уже опало листя, та по обіді (місіс Рід, коли не було гостей, обідала рано) холодний зимовий вітер нагнав чорні хмари і линував такий холодний дощ, що годі було й думати виходити з дому.

Щодо мене, то я була рада: я страх не любила довгих побідніх прогулянок, а надто взимку. Жахливо було вертатися додому в холодному присмерку, коли заходять зашпори в руки і в ноги, а серце ние від сердитого бурчання Бессі, нашої няні, та від принизливого усвідомлення фізичної переваги наді мною Елізи, Джона та Джорджіани Рід.

Згадані Еліза, Джон та Джорджіана зібралися тепер у вітальні біля своєї матері, що напівлежала на канапі біля каміна і здавалася цілком щасливою серед своїх дорогих діток (в ту хвилину вони не билися й не ревли). Мене не прийняли до цього родинного гурту; місіс Рід сказала, що їй дуже шкода віддаляти мене від себе, але, поки вона не почує від Бессі й не побачить на власні очі, що я справді прагну розвивати в собі приємні й добропристойні манери, поки я не стану привітною й лагідною дитиною — щирішою, добрішою, відвертішою, — вона мусить позбавити мене всіх радощів, якими тішаються слухняні її шанобливі діти.

— Що вам Бессі наговорила на мене? — спитала я.

— Джен, я не люблю, коли чіпляються до слів і допитуються. Дитина не сміє так розмовляти зі старшими! Іди сядь собі десь і, поки не навчишся бути чемною, мовчи.

З вітальні був хід у невеличку їдальню; отож я й шмигнула туди. Там стояла шафа з книжками. Я вибрала собі одну з них, спершу подивившись, чи вона з малюнками. Потім забралася на підвіконня, де й сіла, підбгавши ноги по-турецькому. Запнувши червоні штофні завіси, я з двох боків відгородилась від довколишнього світу.

Праворуч мене затуляли зборки червоної тканини, ліворуч захищали від негоди віконні шибки, які, проте, не могли приховати сумної картини пізнього листопада. Гортаючи книгу, я час від часу поглядала у вікно, за яким западав холодний зимовий вечір. Вдалині висіла густа запона туману і хмар; перед вікном розкинувся моріжок з пошарпаними бурєю кущами; їх щедро поливали дощові потоки, гнані вітром, який, жалібно стогнучи, налітав шаленими поривами.

Я знову взялася до своєї книжки — це було «Життя англійських птахів» Б'юїка. Правду кажучи, текст цікавив мене мало, проте, хоч я була ще дитиною, деякі вступні сторінки мимоволі привернули мою увагу. Там розповідалося про пристановище морських птахів, про пустельні скелі та кручі, де вони були єдині мешканці, про береги Норвегії, біля яких, від мису Лінденеса, що лежить на самому півдні країни, аж до Нордкапа рясніє безліч островів:

Де крижаний лютує океан
Між островів, оголених і диких,
На дальній півночі, й важкі жбурляє хвилі
Атлантика на морок скель Гебрідських¹.

Не могла я поминути й опису холодних берегів Лапландії, Сибіру, Шпіцбергену, Нової Землі, Ісландії, Гренландії, одне слово, «безкраїх просторів Арктики, цієї сумної і безлюдної пустелі, цього царства морозу й криги, де нескінченні зими нагромадили гори льодовиків, утворивши навколо полюса щось подібне до крижаних Альп — оселю найлютіших холодів на землі». Про ці мертво-білі простори у мене виникли свої власні уявлення — туманні, як усі невиразні уявлення про світ, що снуються в дитячій

¹ Вірш Джеймса Томсона (1700—1748) «Пори року», цитований Б'юїком, переклав М. Кабалюк.

голові, і водночас надзвичайно різючі. Під впливом вступних сторінок у мене складалося враження і від віньеток: скеля, що самотньо височить серед пінявих хвиль; розбитий човен, викинутий на безлюдний берег; блідий холодний місяць, що дивиться із зловісних хмар, як розбурхані хвилі поглинають корабель.

Якийсь невиразний смуток навіював мені малюнок, що зображав занедбане кладовище: надгробок з написом, брама, двоє дерев, низький небосхил із смужкою напіврозваленної огорожі та вузький серп молодика, супутника вечірньої пори.

Два кораблі, що непорушно застигли в морі на безвітрі, здавалися мені морськими примарами.

На сатану, що відбирає в злодія клунок з краденим добром, я не могла дивитися без жаху і мерщій перегорнула сторінку.

Не меншим жахом сповнювала мене й чорна рогата істота, що сиділа на скелі, споглядаючи натовп довкола шибениці.

Кожен малюнок оповідав якусь історію, здебільшого незбагненну для мого дитячого розуму й серця й водночас дуже цікаву — не менш цікаву, ніж казки, що їх оповідала нам довгими зимовими вечорами Бессі, коли була в доброму гуморі, а таке траплялося дуже рідко. Поставивши перед каміном у дитячій кімнаті прасувальний столик, Бессі дозволяла нам сісти навколо і, відпрасовуючи блонди на спідницях місіс Рід та плоючи оборки на її нічних чепчиках, заспокоювала нашу жадібну цікавість розповідями про кохання та пригоди, взятими із старовинних казок та ще давніших балад або, як я довідалась, ставши старшою, з «Памели» та «Генріха, герцога Морландського».

З Б'юїком на колінах я була — принаймні по-своєму — щаслива і боялась тільки одного: що моє щастя урветься. Так воно незабаром і сталося. Двері до їдаленьки рипнули.

— Гей, рюмсо! — почувся голос Джона Ріда; він замовк: йому, мабуть, здалося, що в кімнаті нікого немає.

— Де в біса вона поділася? — вів він далі. — Ліззі! Джорджі! — гукнув він на сестер. — Джоан тут немає. Скажіть мамі, що вона вискочила на дощ. От вреднуче створіння!

«Добре, що я запнула завіси», — подумала я, палко бажаючи, щоб мене не знайшли у моїй схованці. Джон Рід і не знайшов би мене сам, бо він не був ні спостережливий, ані кмітливий; аж тут у двері просунула голову Еліза й одразу сказала:

— Вона, напевне, на вікні, Джоне.

Я одразу ж вийшла зі своєї схованки, — я боялася, що Джон силоміць витягне мене звідти.

— Чого тобі треба? — спитала я вдавано покірливо.

— Треба казати: «Чого ви бажаєте, містере Рід», — відповів він. — Я бажаю, щоб ти підійшла до мене, — і, сівши в крісло, показав рукою, щоб я наблизилась і стала перед ним.

Джон Рід був на чотири роки старший за мене: йому минуло чотирнадцять, а мені тільки десять. То був гладкий хлопчак, що набагато переріс своїх ровесників; впадала в око його прищувата нездорова шкіра, широке, з грубими рисами, обличчя й великі руки та ноги. Він завжди об'їдався за столом і тому мав тьмяні осоловілі очі й обвислі щоки. Зараз йому слід було б сидіти в школі, але мати взяла його на місяць-два додому, мовляв, «через слабке здоров'я». Джонів учитель, містер Майлз, запевняв, що хлопець цілком здоровий, — не треба тільки присилати йому з дому стільки печива й цукерок; але материнське серце повставало проти такої грубої думки й схилилося до благороднішої версії: блідість Джона пояснювалася перевтомою та тугою за рідною домівкою.

Джон був не дуже ніжний син і брат, мене ж він люто ненавидів. Він тиранив і мучив мене — не два-три рази на тиждень і навіть не раз чи двічі на день, а безперестану. Я боялася його кожним своїм нервом, і кожна моя жилочка тремтіла, коли він підступав до мене. Часом я аж не тямила себе від страху, бо нікому було оборонити мене від його погроз і знущань: челядь не хотіла дратувати панича, заступаючись за мене, а місіс Рід в таких випадках робилася сліпа й глуха — вона ніколи не помічала, що син лає чи б'є мене, хоч той робив це не раз і при ній, щоправда, частіше за її спиною.

Я звикла слухатись Джона і одразу підійшла до крісла, в якому він сидів; добрих три хвилини він показував мені язика, високоплюючи його скільки міг. Я знала, що після цього він неодмінно битиметься, і, тремтячи зі страху, думала, який він гидкий і потворний... Джон, либонь, прочитав цю думку на моєму обличчі, бо раптом, не сказавши ні слова, дав мені сильного стусана. Я поточилася, але встояла на ногах і відступила один-два кроки назад.

— Це тобі за те, що ти нагрубіятила мамі, — сказав він, — і за те, що сховалася за завісою, і за те, що так подивилася на мене зараз... Жаба!

Я звикла до Джонових образ, і мені й на думку не спадало, що я можу дати йому відсіч; я тільки зі страхом чекала нового удару, певна, що то був лише початок.

— Що ти робила за завісою? — спитав він.

— Читала.

— Покажи книжку.

Я взяла з вікна книжку й подала йому.

— Ти не маєш права брати наші книжки! Мама каже, що ти живеш у нас на ласкавому хлібі. У тебе нема ані шеляга, твій батько нічого тобі не залишив. Тобі більше пристало ходити з торбами, аніж жити тут з нами, дітьми джентльмена, їсти те, що й ми, та носити сукні, що їх купує наша мама. Я покажу тобі, як порпатися в моїх книжках! Чуєш — це мої книжки! І ввесь цей дім — мій! Або буде мій за кілька років. Іди стань коло дверей, тільки далі від дзеркала та вікон.

Я так і зробила, не добравши спершу, чого він хоче; коли ж побачила, що він устав і замірився на мене книжкою, то злякано скрикнула й інстинктивно метнулась убік, та запізно: грубий том влучив у мене, я впала і, вдарившись об одвірок, розбила собі голову. З рани потекла кров, я відчувала гострий біль, — увесь мій страх відразу пропав, його заступили інші почуття.

— Гидкий, жорстокий хлопчисько! — крикнула я. — Ти схожий на вбивцю! На рабовласника! На римського імператора!

Я читала Голдсмітову «Історію Риму» і склала собі власну думку про Нерона, Калігулу та інших тиранів. Тайкома я вже давно робила порівняння, але ніколи не думала, що висловлю їх уголос.

— Що-о? — заревів Джон. — Як ти сказала? Ви чули, Ліззі й Джорджі? Я скажу мамі! Але спершу...

Він прожогом кинувся до мене, схопив однією рукою за плече, а другою вчепився у волосся. Однак перед ним була доведена до розпачу істота. Я справді вбачала в ньому тирана-душоуба. Кров крапля по краплі стікала мені за комір, гострий біль не вщухав. Ці почуття на якийсь час приглушили страх,

і я зустріла Джона як несамовита. Я гаразд не тямилу, що робила руками, тільки чула, як Джон кричав: «Жаба! Жаба!» — а тоді голосно заверещав. Та допомога була недалеко: Еліза й Джорджіана кинулись нагору по місіс Рід, яка прибігла у супроводі Бессі та покоївки Еббот. Нас розборонили, і я почула:

— Ай-йй-йй! Ах ти ж негіднице! Так накинутися на містера Джона!

— Таке мале, а таке люте!

А місіс Рід вирекла присуд:

— Відведіть її до червоної кімнати й замкніть там!

Чотири руки одразу вхопили мене й понесли нагору.

РОЗДІЛ II

Я пручалася щосили, і таке нечуване зухвальство дуже обурило Бессі та міс Еббот, які й так були поганої думки про мене. Ніде правди діти, я була таки сама не своя, або, як кажуть французи, сама не при собі: я розуміла, що за одну мить цього бунту заплачу тяжкою покарою, і, як кожний повсталий раб, у розпачі була готова на все.

— Тримайте її за руки, міс Еббот! Вона неначе сказала.

— Який сором! Який сором! — репетувала покоївка. — Хіба можна так негідно поводитися, міс Ейр! Бити панича, сина вашої добродійниці! Таж це ваш молодий господар!

— Господар? Який такий господар? Хіба я служниця?

— Ви гірше, ніж служниця, ви живете на чужих харчах. Ось посидьте тут і подумайте про свою поведінку.

З цими словами вони втягли мене до кімнати, вказаної місіс Рід, і кинули на канапу: я миттю схопилася на ноги, але дві пари рук посадовили мене на місце.

— Сидіть тихо, а то ми вас прив'яжемо, — сказала Бессі. — Міс Еббот, дайте-но мені ваші підв'язки, бо мої вона зразу ж розірве.

Міс Еббот почала стягати підв'язку з товстої ноги. Ці приготування до ще одної принизливої кари привели мене до тям.

— Не треба підв'язок! — закричала я. — Я сидітиму тихо!

І, щоб мені повірили, вп'ялася руками в сидіння.

— Ну, глядіть же!.. — сказала Бессі.

Побачивши, що я справді втихомирилась, вона пустила мене. Бессі та міс Еббот ще довго стояли переді мною, згорнувши руки на животі, і з підозрою й недовірою придивлялись до мене, чи я, бува, не схибнула з розуму.

— Вона ще ніколи не викидала таких коників, — мовила врешті Бессі до покоївки.

— Від неї можна було цього сподіватися, — відповіла та. — Я не раз казала пані, що я думаю про цю дитину, і пані була згодна зі мною. Таке вже мале та тихе! Я ще не бачила, щоб дівчинка її віку була така потайна.

Бессі промовчала, а тоді сказала, звертаючись до мене:

— Не забувайте, міс, чим ви зобов'язані місіс Рід: вона вас утримує. Якби вас вигнали звідси, вам довелося б жити в при-тулку для сиріт.

Я не мала чого відповісти на її слова. Я чула їх не вперше: відколи я себе пам'ятаю, мені натякали на мою залежність. Ці вічні докори, що я живу на ласкавому хлібі, звучали в моїх вухах, наче якийсь не дуже зрозумілий, але гнітючий і неприємний приспів.

— І не думайте, — підхопила міс Еббот, — що коли місіс Рід ласкаво виховує вас із своїми дітьми, то ви рівня Елізі, Джорджіані та містерові Джону. Їх чекає багатство, а ви ніколи нічого не матимете. Ви повинні скоритись і в усьому догоджати їм.

— Все це ми кажемо задля вашої користі, — додала Бессі трохи лагідніше. — Ви повинні бути шанобливою й покірливою дитиною, тоді, може, цей дім стане вам рідною домівкою. А якщо будете злою й нечемною, пані напевне вас вижене.

— Крім того, — докинула міс Еббот, — ще й Бог покарає її. Смерть спостигне її, коли вона отак казатиметься, а куди тоді піде її душа? Ходім, Бессі, нехай посидить тут сама. Нізачо у світі не хотіла б мати таку вдачу. Моліться, міс Ейр, бо, коли ви не покаєтесь, нечистий спуститься через комин і забере вас.

І вони пішли, замкнувши за собою двері ключем.

У червоній кімнаті ніхто не жив, і ночували в ній дуже рідко чи, вірніше, майже ніколи, хіба що коли господарі Гейтсхедхолу

не мали де розмістити численних гостей. А проте то була одна з найбільших і найпишніших кімнат у будинку. Посередині, наче церковна рака, стояло ліжко з масивними стовпчиками з червоного дерева, завішене пурпуровою заслоною. Два високих вікна із завжди спущеними шторами були наполовину сховані під фестонами й пишними згортками драпрі з тої самої тканини; килим був червоний, стіл у ногах ліжка застелений багряним сукном; шпалери були світло-брунатні з рожевим відтінком; шафа, туалетний столик і крісла — з полірованого червоного дерева. В цій червонястій півтемряві біліла купа перин та подушок на ліжку, застеленому сніжно-білим пікейним покривалом. Так само чітко вирізнялося й велике м'яке крісло в білому чохла в головах ліжка, і стільчик під ноги перед ним. Це крісло видавалось мені якимсь білим тронем.

У червоній кімнаті було холодно, бо тут рідко топили; там було дуже тихо, бо вона містилась далеко від дитячої кімнати й кухні; вона здавалась похмурою, бо її рідко відвідували. В суботу приходила покоївка, щоб стерти з меблів та дзеркал порошок, що сів за тиждень, та ще сама місіс Рід іноді навідувалася сюди, щоб перевірити, чи все на своєму місці у потаємній шухляді в шафі, де зберігалися фамільні папери, скринька з коштовностями та мініатюрний портрет її покійного чоловіка. Саме спогад про смерть містера Ріда і таїв у собі загадку червоної кімнати: в цьому пишному покої ніхто не жив із марновірного страху.

Містер Рід помер дев'ять років тому; саме в цій кімнаті він сконав, тут він лежав у труні, звідси його винесли гробарі, і відтоді рідко хто заходив до червоної кімнати, де сталася така жахлива подія.

Бессі й немилосердна міс Еббот посадили мене на низеньку канапку, що стояла недалеко від мармурового каміна; переді мною височіло ліжко; праворуч стояла велика темна шафа, на її полірованих дверцятах химерно тремтіли тьмяні відблиски світла; ліворуч були завішені вікна; велике дзеркало у простінку між ними повторювало холодну пишноту ліжка й усїєї кімнати. Я не була певна, чи мене замкнули, і коли нарешті насмілилася поворухнутись, то встала й підійшла до дверей. Та ба! Я потрапила у справжню в'язницю. Вертаючись, я пройшла перед

дзеркалом і мимохить зазирнула в його глибинь. Усе здавалося мені похмурішим і темнішим у цій примарній глибині, ніж насправді, а дивна невеличка постать, яка дивилася на мене звідти, її лице й руки, що білили в присмерку, її блискучі злякані очі, що неспокійно бігали на застиглому обличчі, справді нагадували привид, — переді мною неначе була одна з тих безтілесних істот — напівфей-напівельфів, що в казках Бессі виходили пізньої доби з глухих, порослих папороттю боліт і лякали подорожніх. Я прожогом метнула до канапи.

В моє серце закрався забобонний страх, але я ще не зовсім піддалася йому. Кров моя кипіла, в мені палала невгамовна лють повсталого раба. На мене накопилося ціле море спогадів, і я одірвалася на якусь мить від гнітючої дійсності.

Люта жорстокість Джона Ріда, горда байдужість його сестер, ворожість їхньої матері та несправедливість слуг — усе це повстало в моїй збентеженій душі, мов той намул, що підіймається з дна колодязя. Чом я така нещаслива, чом усі попихають мене, лають, клянуть? Чом я нікому не можу догодити? Чому ні в кого не можу запобігти ласки? А от свавільна й себелюбна Еліза нікого не дратує. І на розпечену й злу Джорджіану, яка завжди вередує й пиндючиться, ніхто ніколи не гнівається, її врода, рум'яні щічки й золотаві кучері, видно, чарують усіх, хто на неї гляне, і їй прощають будь-яку провину. Джонові ніхто й слова наперекір не скаже, його ніколи не карають, хоч він скручує голови голубам, убиває курчат, нацьковує собак на овець, обриває в теплиці виноград та обламує пуп'янки найрідкісніших квітів; він каже на свою матір «стара», сміється з її смаглявої шкіри, такої ж, як і в нього самого, не слухає її і частенько рве й псує її шовкові сукні. І все-таки він її «любий синочок». Я ж намагаюся поводитися якнайкраще, покірливо виконую всі свої обов'язки, але тільки й чую, що неслухняна, та вперта, та вовкувата, та потайна — і так зрання до вечора. Голова в мене все ще боліла, з ранки йшла кров. Ніхто не вичитав Джонові за те, що він ні за що мене вдарив, а коли я дала йому відсіч, бо не хотіла далі терпіти жорстоке збиткування, усіх обурило моє зухвальство.

«Несправедливо... Несправедливо», — казав мій дитячий розум, напружений до краю від пережитих мук, а рішучість,

що прокинулася в мені, поривала мене будь-що-будь позбутися нестерпного гніту, приміром, втекти з дому, а якщо цього не можна буде зробити, ніколи більше не їсти й не пити, щоб померти з голоду.

Яким шаленим гнівом палали мої груди того похмурого пообіддя! Мозок мій гарячково працював, серце кипіло! Але ж у якій непроглядній пітьмі, в якому глибокому невіданні точилася ця душевна боротьба! Я не могла дати відповіді на невідступне болюче питання: чому я так страждаю? Тепер, коли збігло стільки років, я усе розумію.

Я зовсім не пасувала до Гейтсхедхолу. Я була там усім як сіль в оці, ніщо не єднало мене ні з місіс Рід, ні з її дітьми, ні з її вірними слугами. Та коли вони не любили мене, то й я їх не любила. Як же вони могли бути прихильними до істоти, що не горнулась ні до кого з них; істоти чужої, що різнилася від них своєю вдачею й нахилами; істоти, ні до чого не здатної, негідної зробити їм якусь приємність; істоти зловмисної, непокірної, що повстала проти їхнього поводження та зневажала їхні погляди. Якби я була безжурна, обдарована, гарна, пустотлива дитина — хай навіть залежна й самотня, — місіс Рід терпіла б мою присутність добродушніше, діти її ставилися б до мене прихильніше, по-дружньому, та й челядь не уїдалася б так на мене.

У червоній кімнаті почала западати темрява; вже минула четверта година, і тьмяний день переходив у похмурий присмерк. Дощ без упину порошав у вікно на сходах, а вітер завивав у парку за будинком. Я вся задубіла з холоду й почала занепадати духом. Звичайне почуття приниження, непевності, пригніченості загасило останні жаринки мого гніву. Всі кажуть, що я погана, і я, мабуть, справді така: хіба ж не думала я нещодавно про те, як заморити себе голодом? Адже ж це гріх! А чи ж я готова до смерті? І чи склеп під вівтарем гейтсхедської церкви такий уже привабливий притулок? Мені казали, що там лежить похований містер Рід. Згадавши про небіжчика, я з дедалі більшим жахом думала про нього. Я вже його не пам'ятала, проте знала, що він був мій дядько — рідний брат моєї матері, що він прихистив мене, сирітку, у своєму домі і перед смертю домігся від місіс Рід обіцянки виховувати мене, як свою рідну дитину.

Розділ I	5
Розділ II	10
Розділ III	17
Розділ IV	25
Розділ V	40
Розділ VI	53
Розділ VII	61
Розділ VIII	70
Розділ IX	77
Розділ X	86
Розділ XI	97
Розділ XII	114
Розділ XIII	125
Розділ XIV	137
Розділ XV	150
Розділ XVI	163
Розділ XVII	172
Розділ XVIII	192
Розділ XIX	207
Розділ XX	218
Розділ XXI	233
Розділ XXII	256

Розділ XXIII	263
Розділ XXIV	274
Розділ XXV	293
Розділ XXVI.....	306
Розділ XXVII	317
Розділ XXVIII.....	345
Розділ XXIX.....	363
Розділ XXX	375
Розділ XXXI	385
Розділ XXXII	393
Розділ XXXIII.....	406
Розділ XXXIV	419
Розділ XXXV	443
Розділ XXXVI	455
Розділ XXXVII	464
Розділ XXXVIII	485